

ÚVOD

OBEČNÉ ZAMĚŘENÍ VÝZKUMU

Teprve něco málo víc než dvě století má kniha s názvem *Feudální společnost* naději, že si její čtenář udělá jakousi představu o jejím obsahu. Ne, že by snad toto adjektivum nebylo samo o sobě dost staré. V latinské podobě – *feodalis* – se objevuje už ve středověku a o něco mladší substantivum *feudalita* se také vyskytuje nejpozději v 17. století. Obě slova však mají dlouho úzce právní význam. Protože léno je, jak uvidíme později, způsob držby věcných majetků, pod slovem „feudální“ se rozumělo to, co „se týká léna“ (tak se alespoň vyjadřovala Akademie). Slovem „feudalita“ zase označovalo buď „status nějakého majetku jakožto léna“, nebo povinnosti, které z takové držby vyplývaly. Roku 1630 to byly, jak říká lexikograf Richelet, „termíny soudní“, nikoli historické. Kdy se tedy jejich význam rozšířil natolik, že se začaly užívat jako označení celé civilizace? S tímto významem se „feudální vláda“ a „feudalita“ objevují v *Historických listech o Parlamentech* (*Lettres historiques sur les Parlements*), které vyšly roku 1727, pět let po smrti jejich autora, hraběte de Boulainvilliers.¹⁾ Tento příklad je nejstarším, jaký se mi na základě poměrně pokročilého průzkumu podařilo objevit. Jiný badatel však možná jednou bude mít větší štěstí. Představa, že vynálezcem této nové historické klasifikace byl podivín de Boulainvilliers, přítel Fénelona a zároveň překladatel Spinozy, především však zuřivý obhájce šlechty, o níž se domníval, že pochází z germánských předáků, zkrátka jakýsi předobraz Gobineaua, ovšem méně nadšený a vzdělanější, je ale nanejvýš lákavá. Přesně o to jde: historiografie zaznamenala jen málo tak zásadních okamžiků, jako byla chvíle, kdy „říše“, dynastie a velká století, nazvaná podle eponymních hrdinů, kdy zkrátka všechna tato starší dělení, odrozená z monarchické a řečnické tradice, začala ustupovat jinému typu členění, založenému na pozorování společenských jevů.

Tento pojem i nálepku však zdomácněly díky jinému, slavnějšímu spisovateli. Montesquieu přečetl dílo de Boulainvillierse a právnícký slovník ho nemohl ničím překvapit: Neobohatit snad literární jazyk tím, co ukořistil z právníckého cechu? Pokud se však zjevně vyhýbal pojmu „feudalita“, který mu jistě připadal na jeho vkus příliš abstraktní, byl to

nepochybně právě on, kdo kultivované publikum svého století naučil, že „feudální zákony“ charakterizují konkrétní období dějin. Z Francie se tato slova a s nimi i tyto představy rozšířily i do ostatních jazyků Evropy, a to buď jako prosté kalky, nebo jako překlady, jako je tomu například v němčině (*Lehnwesen*). Postupné zobecnění tohoto názvu nakonec završila Francouzská revoluce, která se postavila právě proti pozůstatkům institucí, jež kdysi de Boulainvilliers pokřtil se zcela opačnými úmysly. „Národní shromáždění,“ říká slavný dekret z 11. srpna 1789, „ruší feudální režim.“ Lze snad od tohoto okamžiku zpochybnit existenci společenského systému, jehož vyvrácení stálo tolik utrpení?²⁾

Musíme si však přiznat, že toto slovo, jež mělo dosáhnout takového úspěchu, nebylo zvoleno právě nejšťastněji. Důvody, jež původně rozhodly o jeho prosazení, se přitom zdají být zcela zřejmé. Boulainvilliers i Montesquieu pokládali rozdrobení moci mezi četné drobné vládcy nebo dokonce pány jednotlivých vesnic za nejcharakterističtější rys středověku. Domnívali se, že použitím slova feudalita vyjadřují právě tento rys. Když totiž hovořili o lénech, měli na mysli jak územní knížectví, tak i jednotlivá panství. Všechna panství však nebyla lény a ani všechna léna knížectvími či panstvími. Především máme důvod pochybovat, zda lze nějaká velmi složitá společenská uspořádání šťastně označovat jeho ryze politickým aspektem, nebo, budeme-li „léno“ chápat v jeho úzce právním významu, formou majetkového práva. Slova jsou však jako opotřebované mince, které časem zcela ztrácejí svůj etymologický reliéf. Dnes se „feudalita“ a „feudální společnost“ běžně používají jako název pro celou spleť jevů, kde vlastní léno ztratilo svůj prvořadý význam. Pokud však tyto výrazy budeme pokládat za prosté nálepky, jež posvětil čas a jejichž obsah bude teprve třeba definovat, může je historik používat stejně klidně jako fyzik, který i přes původní řecký význam slova atom nazývá atomem skutečnost, kterou se snaží neustále štěpit na stále menší částice.

Je zásadní otázkou, zda jiné společnosti v jiných dobách a na jiných místech neměly strukturu, jež se v hrubých rysech natolik podobala struktuře naší západní feudality, a zda by si tyto společnosti rovněž nezasloužily označení „feudální“. K tomuto problému se vrátíme na konci této knihy, obecně se jím však zabývat nebudeme. Pokusíme se o analýzu té feudality, jež toto jméno dostala jako první. Co se týče chronologického rámce, naše pátrání se až na několik problémů souvisejících s počátky a přezíváním těchto jevů omezí na období našich dějin, jež se

táhne přibližně od 9. století až do prvních desetiletí 13. století, a co se týče rámce zeměpisného, na západní a střední Evropu. Toto časové vymezení zdůvodní až samotná studie, vymezení prostorové si však žádá krátký komentář už nyní.

* * *

Starověká civilizace se soustředila kolem Středozemního moře. „Z celé země,“ píše Platon, „obýváme jen tu část, jež se táhne od řeky Fasis až po Herkulovy sloupy. Mačkáme se kolem moře jako mravenci či žáby kolem rybníka“.3) I přes časté výboje zůstalo Středomoří centrem Románie i o staletí později. Akvitánský senátor tak mohl udělat kariéru na břehu Bosporu a zároveň vlastnit rozsáhlá dominia v Makedonii. Velké výkyvy cen otřásaly hospodářstvím od Eufratu až po Galii. Bez afrického obilí by existence římské říše byla nemyslitelná, stejně jako katolická teologie bez Afričana Augustina. Za Rýnem naopak začínala nesmírná říše Barbarů, podivná a nepřátelská.

Na prahu období, které nazýváme středověk, však tuto rovnováhu, jež už tehdy byla jistě do značné míry narušena zevnitř, což zde ale nebudeme řešit, zničily dva významné přesuny lidských mas, které ji nahradily zcela jinou konstelací. Nejprve to byly invaze Germánů a později muslimské výboje. Země obývané Germány spojila s většinou oblastí, jež byly kdysi součástí západořímské říše, někdy stejná vláda, každopádně však jednota týchž mentálních a sociálních zvyklostí. Pomalu se k tomuto celku připojily také keltské ostrovní skupinky, jež pak byly více méně asimilovány. Severní Afriku naopak čekal zcela jiný osud. Opětovná ofenziva Berberů už dříve připravila zlom, který následně završil islám. Arabská vítězství na březích Levanty ostatně vytlačila bývalou východořímskou říši na Balkán a do Anatólie a proměnila ji v říši řeckou. Nesnadné dopravní spojení, svěbytná společenská a politická struktura, náboženská mentalita a církevní uspořádání značně odlišné od latinských tradic ji od tohoto okamžiku stále více izolovaly od křesťanů Západu. A konečně, ačkoli měl Západ směrem na východ kontinentu značný vliv na slovanské kmeny a u některých z nich šířil společně se svou specifickou náboženskou formou, s katolictvím, také své myšlení a dokonce i některé ze svých institucí, sledovala společenství, jež náležela k této jazykové větvi, většinou zcela specifický vývoj.

Románsko-germánský svazek, hraničící s těmito třemi bloky (islámským, byzantským a slovanským), který se od 10. století neustále snažil posunout kupředu své hranice, měl k dokonalé jednotě velmi daleko. Jeho jednotlivé součásti byly poznamenány rozdíly plynoucími z jejich odlišné minulosti, příliš výraznými, aby se jejich vliv neprojevil i v přítomnosti. Dokonce i tam, kde byla výchozí situace velmi podobná, šel pozdější vývoj místy vlastní cestou. Jak bychom však za těmito rozdíly, jakkoli intenzivními, mohli nevidět společné rysy jediné civilizace, civilizace Západu? Že se mi na následujících stránkách občas přihodí, že tam, kde by se dalo očekávat označení „západní a střední Evropa“, řeknu zkrátka jen „Evropa“, není pouze dílem snahy ušetřit čtenáře námahy s příliš dlouhými přívlastky. Co totiž toto slovo a jeho vymezení znamenalo ve starém, umělém zeměpise „pěti částí světa“? Význam měl jen jeho lidský rozměr. Kde jinde tedy vznikla a rozvinula se evropská civilizace, aby se odtud rozšířila po celé planetě, ne-li mezi lidmi, kteří žili mezi Tyrhénským mořem, Jadranem, Labem a Atlantikem? Tak to v hrubých rysech vnímal už onen španělský kronikář, který v 8. století rád označoval jako „Evropany“ Franky Karla Martela, kteří zvítězili nad islámem, nebo zhruba o dvě století později saský mnich Widukind, který v osobě Oty Velikého, který odrazil Maďary, nadšeně oslavoval osvoboditele „Evropy“.⁴⁾ V tomto smyslu, který je z hlediska historického obsahu nejbohatší, byla Evropa výtvozem raného středověku. Existovala tedy už v okamžiku, kdy se před ní otevřely brány vlastního feudálního věku.

* * *

Nezáleží na tom, že feudalita jakožto označení pro jednu fázi evropských dějin, s takto stanoveným vymezením, byla, jak uvidíme později, předmětem téměř protichůdných interpretací. Už samotná existence tohoto pojmu je důkazem jedinečnosti, jež je instinktivně přisuzována období, které označuje. V tomto smyslu lze knihu o feudální společnosti chápat jako snahu o to najít odpověď na otázku, kterou klade už samotný její název: Jaké zvláštní rysy charakterizují tento úsek minulosti, že vedle jiných tvoří samostatné dějinné období? Naším cílem je jinými slovy pokus o analýzu a výklad jisté společenské struktury s jejími vazbami. Takový postup se ze zkušenosti jeví jako plodný a své využití snad najde i v dalších oblastech studia, vymezených jinými hranicemi.

Snad bude to, co je na tomto projektu nepochybně nové, omluvou za chyby, jichž jsem se při psaní dopustil.

Už vzhledem k šíří takto pojatého výzkumu bylo nezbytné výslednou prezentaci nějak rozčlenit. První část popisuje obecné podmínky společenského prostředí a dále utváření vztahů osobní závislosti, které představují nejvýraznější rys feudální struktury. Druhý svazek se zabývá vývojem jednotlivých tříd a mocenským uspořádáním. Vždycky je ale těžké zachytit skutečnosti v jejich vývoji. Okamžik, kdy se jasněji vymezily staré třídy, kdy se nová třída, měšťanstvo, prosadila jako specifická vrstva a veřejná moc se vzpamatovala z dlouhého oslabení, byl v tomto smyslu také okamžikem, kdy západní civilizace začala ztrácet nejvýraznější rysy feudální společnosti. První z obou studií, jež postupně předkládáme čtenáři, bude studií o genezi a ta druhá, aniž by bylo možné je striktně chronologicky oddělit, o konečném vyústění a pozůstatcích feudalit.

Historik však zdaleka není svobodný. Z minulosti zná jen to, co mu tato minulost sama svěří. Nadto, je-li studovaná látka příliš rozsáhlá na to, aby mohl sám prostudovat všechna svědectví, cítí se ve svém bádání neustále omezený stavem výzkumu. Je jisté, že zde nenajdeme výklad žádné z oněch polemik, jejichž jevištěm se erudice nejednou stala. Jak bychom mohli strpět, aby historie ustoupila do pozadí před historiky? Nikdy jsem se však nesnažil skrývat mezery či nespolehlivost našich znalostí, ať už měly jakoukoli příčinu. Nedělal jsem si starosti s tím, že bych tak mohl čtenáře znechutit. Toho bych se měl obávat spíš tehdy, kdybych vědu, jež je bytostně spjata s pohybem, vylíčil jako nějakou zkostnatělou nauku. Anglický právník Maitland, který je jedním z lidí, kteří středověkým společnostem nejlépe porozuměli, říkal, že kniha o dějinách musí vzbuzovat hlad. Tedy, abychom si rozuměli, hlad po nových poznacích a především po nových objevech. Nepřál bych si tedy nic jiného, než aby tato kniha vzbudila alespoň u několika málo badatelů apetit.⁵⁾

3. KNIHA

FEUDALITA JAKO SPOLEČENSKÝ MODEL A JEJÍ PŮSOBNÍ

1. FEUDALITA JAKO SPOLEČENSKÝ MODEL

Feudalita či feudalita: singulár či plurál?

Podle Montesquieua byl vznik „feudálních zákonů“ v Evropě jedinečným fenoménem svého druhu, „událostí, k jaké ve světě došlo jen jednou a jaká se možná nikdy nebude opakovat“. Voltaire, který byl sice nepochybně méně zběhlý v přesných právních definicích, ale zase se zajímal o širší obzory, s tímto názorem nesouhlasil: „Feudalita není událost. Je to velmi stará forma, která stále existuje na třech čtvrtinách naší polokoule, pouze s odlišnými správními systémy.“¹⁾ Věda se dnes obecně přiklonila na stranu Voltaira. Egyptská, achájská, čínská či japonská feudalita: tato nijak vzácná slovní spojení – a to cituji jen namátkově – jsou dnes už zcela vžitá. V západoevropských historických ovšem někdy vzbuzují lehké pochybnosti. Ti totiž dobře vědí, jak rozmanité definice byly tomuto pověstnému pojmu přisuzovány už na jeho rodné půdě. Podle Benjamina Guérarda byla podstatou feudální společnosti půda. Jacques Flach namítal, že jí byla skupina osob. Jsou však ony cizokrajné feudality, kterými se dnes obecně dějiny zjevň jen hemží, spíše Guérardova nebo naopak Flachova typu? Tyto pochybnosti vyřešíme jen tehdy, vrátíme-li se k počátkům celého problému. Jelikož získalo tolik společností, jež od sebe dělí mnoho století i kilometrů, označení „feudální“ zcela zjevň jen pro svou skutečnou či předpokládanou podobnost s naší feudalitou, musíme určit na prvním místě rysy tohoto modelového případu, který stojí jakoby v centru rozsáhlého systému odkazů. Nejprve však musíme poukázat na některé případy zcela zjevň nesprávného užití tohoto pojmu, který byl vzhledem ke své zvučnosti často zneužíván.

Na režimu, kterému dali jméno feudalita, si, jak víme, jeho první kmoťři všímali především toho, co jej odlišovalo od centralizovaného státu. Odtud už nebylo daleko k rozšíření tohoto označení na všechny případy drobení společenské moci, protože k prostému konstatování

daného faktu obvykle přistupoval ještě hodnotový soud. Jelikož byla svrchovanost dostatečně velkého státu pokládána za pravidlo, jakákoli odchylka od tohoto principu musela být zjevně označena za abnormální. Už to by stačilo, abychom tento úzus, který musel nutně způsobit neúnosný zmatek, odsoudili. Někdy je ale možné narazit i na přesnější použití tohoto termínu. Roku 1783 obvinil jistý nevýznamný obecní úředník, působící jako tržní dozorce ve Valenciennes, ze zdražení potravin „feudalitu velkých venkovských vlastníků“.²⁾ A kolik kritiků později pranýřovalo „feudalitu“ bankéřů či průmyslníků! Tento pojem, zatížený více či méně neurčitými historickými reminiscencemi, měl u některých autorů poukazovat zjevně prostě na krutost moci, ale často také, méně elementárně, na zasahování hospodářských sil do veřejného života. Přitom naprosto platí, že splynutí bohatství, jež tehdy bylo především pozemkové, a autority, bylo jedním z výrazných rysů středověké feudality. To ale nezpůsobily vlastní feudální rysy této společnosti, nýbrž spíše skutečnost, že se tato společnost zakládala zároveň i na fenoménu panství.

Feudalita rovná se seniorátní systém: tato definice je mnohem starší. Nejprve se objevila v souvislosti s užíváním pojmu „vazal“. Aristokratický charakter, který tento termín získal až na základě v podstatě sekundárního vývoje, nebyl tak silný, aby pojem „vazal“ ve středověku nemohl občas označovat obyčejné pachtýře nebo nevolníky, kteří byli původně osobním charakterem své podřízenosti prvotním vazalům mnohem bližší. To, co bylo v této době pouhou významovou odchylkou, která se často vyskytovala zejména v poměrně nedokonale feudalizovaných krajích, jako byly Gaskoňsko či León, se s postupným zánikem původního chápání vazalského pouta stalo stále rozšířenějším územ. „Všichni vědí,“ píše roku 1786 Perreiot, „že poddaní pánů se ve Francii obecně označují jako jejich vazalové.“³⁾ Zároveň se prosadil zvyk nazývat navzdory etymologii „feudálními právy“ závazky, kterými byly zatíženy venkovské pachtý. Když lidé za revoluce volali po likvidaci feudality, mínili tím především likvidaci venkovského poddanství. Ale i zde musí historik uvést věc na pravou míru. Panství sice představovalo jeden ze základních prvků feudální společnosti, ale samo o sobě bylo mnohem starší než tato společnost a mělo také mnohem déle přetrvat. Pro přesnou nomenklaturu je důležité, aby obě kategorie zůstaly jasně odlišeny.

Pokusme se tedy shrnout v hrubých rysech, co o evropské feudalitě v pravém smyslu slova víme z jejich dějin.

Základní rysy evropské feudality

ejjednodušší bude, začneme-li tím, že řekneme, čím tato společnost byla. Ačkoli vnímala závazky plynoucí z příbuzenství jako velmi silné, byla bezvýhradně založená na rodu. Vlastní feudální vazby existovaly přesněji řečeno jen proto, že vazby pokrevní nebyly dostačující. Ale feudalita časově splývá s hlubokým oslabením státu, především s jeho ochrannou funkcí, a to i přesto, že kategorie veřejné moci střežící masu drobných pravomocí existovala i nadále. Feudální společnost však byla nejen jiná než společnost rodová a společnost vládnutá státní mocí. Časově přišla až po nich a byla jimi ovlivněna. Ztuhlost osobní závislosti, které pro ni byly typické, si zachovaly cosi vazeb v rámci družiny bojovníků, které tvořily v mnoha ohledech jakousi náhražku rodu, a značná část mocenských práv, uplatňovaných nad drobnými osobami, působila jako zcizené pozůstatky „regálů“.

Evropská feudalita tedy vyplynula z náhlého rozkladu starších společností. Bez prudkého nárazu germánských nájezdů, který přiměl ke zlomu dvě společnosti, jež se původně nacházely v různých stadiích vývoje a jejichž strukturu narušil, a který zároveň nechal vyplout na povrch řadu způsobů uvažování a společenských zvyků překvapivě primitivního charakteru, by totiž byla evropská feudalita nevysvětlitelná. Definitivně se vytvořila v atmosféře posledních barbarických vpádů. Jen předpokladem bylo hluboké zpomalení společenských styků, přičemž zakrnělý peněžní oběh, aby umožnil existenci placeného úřednictva, mentalita orientovaná na hmatatelné a prostorově blízké skutečnosti. Kmile se tyto podmínky začaly měnit, začalo odzvánět i feudální společnost.

Byla to společnost spíše nerovná než hierarchizovaná, společnost více nadřazených než urozených, společnost nevolníků a nikoli otroků. Abyby v ní otroctví nehrálo tak zanedbatelnou roli, nemohly by v ní existovat skutečné feudální formy závislosti aplikované na nižší třídy. V tomto všeobecném zmatku byla role dobrodruha příliš významná, lidská paměť příliš krátká a systematickosti společenského uspořádání příliš chabá, než aby umožnila jednoznačné vytvoření přísných kast.

Předpokladem feudálního systému však byla úzká podřízenost zájmu prostých lidí několika mocným. Toto zřízení převzalo od starších věků *villu* římského světa, již seniorátní, a germánskou vesnickou

občinu. Tyto způsoby exploatace člověka člověkem rozšířilo a upevnilo, a tím, že spojilo v nerozlučný svazek právo na rentu z půdy a právo vládnout, proměnilo všechny tyto prvky v panství. A to jednak ve prospěch oligarchie prelátů a mnichů, kteří měli za úkol získat přízeň nebes, a především pak ve prospěch oligarchie válečníků.

To, že mezi charakteristické rysy feudálních společností musíme zařadit takřka naprostou totožnost třídy nadřízených s třídou profesionálních válečníků, kteří bojovali způsobem, jenž se tehdy jevil jako jediný účinný, tedy jako těžkooděnci na koních, stačí prokázat i na základě velmi zběžného průzkumu. Už jsme viděli, že společnosti, kde se udržela vrstva sedláků s vojenskými povinnostmi, vazalskou strukturu a strukturu panství buď neznaly, nebo znaly jen jejich velmi nedokonalé formy: to platí například o Skandinávii nebo o královstvích asturoleónské skupiny. Příklad byzantské říše je možná ještě příznačnější, protože zdejší instituce byly poznamenány mnohem vyšším smyslem pro řízení. Od protiaristokratické reakce 7. století zde vládla, která zachovala velké správní tradice římské epochy a která se zároveň snažila řešit potřebu silné armády, vytvořila držby, zatížené vojenskými závazky vůči státu. V jistém smyslu šlo o skutečnou léna, ale na rozdíl od Západu o léna pozemková, tvořená drobnými venkovskými hospodářstvími. Panovníci se od této chvíle zabývali především tím, aby tyto „žoldnéřské majetky“, ostatně stejně jako drobná vlastnictví obecně, ochránili před jejich zcizením bohatými a mocnými. Na konci 11. století však přišel okamžik, kdy říše, zaskočená hospodářskými podmínkami, které stále více narušovaly autonomii trvale zadlužených sedláků, a také oslabená vnitřními rozepřemi, přestala svobodným hospodářům zajišťovat účinnou ochranu. Tím neztratila jen cenné fiskální zdroje, ale zároveň se vydala na milost magnátům, kteří nyní jako jediní dokázali sebrat v řadách svých poddaných nezbytné vojenské oddíly.

Ve feudální společnosti byla charakteristickým mezilidským poutem vazba mezi podřízeným a nejbližším předákem. Stupínek za stupínkem spojovala takto utvořená pouta jako nekonečně se větvící řetězce ty nejprostší s těmi nejvýznamnějšími. Samotná půda se zdála být tak cenným bohatstvím jen proto, že umožňovala opatřit si odměnou za pozemky vlastní „muže“. Chceme půdu, říkali ve zkratce normanští páni, kteří odmítali dary, jež jim jejich vévoda nabízel ve špercích, zbraních a koních. A mezi sebou dodávali: „Tak si budeme moci vydržovat spoustu rytířů, zatímco vévoda už ne.“⁴⁾

Zbývalo vytvořit specifická pozemková práva, jež by byla přizpůsobena odměňování služeb a jejichž trvání by záviselo na trvání podřízeného vztahu. Řešení tohoto problému vtisklo západoevropské feudalitě jeden z jejích nejpůvodnějších rysů. Zatímco služebníci v okolí slovan-ských knížat získávali i nadále od svých vládařů svá dominia pouze jako dary, franskému vazalovi byla po jistém váhání udělována už jen léna, a to teoreticky pouze na dobu jeho života. V nejvyšších vrstvách, které se vyznačovaly úctyhodnou povinností vojenské služby, totiž vztahy závislosti získaly původně formu svobodně smlouvaných dohod mezi dvěma žijícími osobami, stojícími tvář v tvář. Právě nutnost takového osobního kontaktu dodávala těmto vazbám to nejlepší z jejich morální hodnoty. Čistotu tohoto závazku však záhy porušily nejrůznější prvky: dědičnost, přirozená pro společnost, kde byl rod i nadále velmi pevně semknut, dále praxe „oblenění“, kterou si vynutily hospodářské podmínky a která vedla spíše k zatížení půdy služebními povinnostmi než k zavázání člověka věrností, a konečně a především vícečetnost homagií. Loajalita oddaného byla v řadě případů stále významnou silou. Jakožto výsadní společenský tmel, který měl spojovat různé skupiny napříč celým společenským žebříčkem, předcházet rozdrobení moci a ukončit chaos, se však ukázala jednoznačně jako neúčinná.

Na tom, jak nesmírný význam se těmto vazbám přisuzoval, bylo od začátku cosi umělého. Všeobecné rozšíření těchto vztahů bylo ve feudálních dobách dědictvím umírajícího státu, státu Karlovců, který chtěl bojovat proti společenskému drobení prostřednictvím jedné z institucí, jež se z tohoto drobení zrodila. Hierarchie závislostí totiž byla sama o sobě nepochybně schopna soudržnosti státu posloužit. O tom svědčí anglonormanská monarchie. K tomu však bylo zapotřebí centrální autority, již by stejně jako v Anglii pomáhal ani ne tak samotný výboj, jako spíš současný výskyt nových hmotných a materiálních podmínek. V 9. století byl však rozkladný tlak příliš silný.

V prostoru západoevropské civilizace vykazuje mapa feudalitě několik rozsáhlých prázdných ploch: Skandinávský poloostrov, Frísko a Irsko. Možná je ještě důležitější konstatovat, že feudální Evropa nebyla všude feudalizována do stejné hloubky ani stejně rychle a především nikde úplně. V žádné zemi se venkovské obyvatelstvo nepodřídilo vazbám osobní a dědičné závislosti bezvýhradně. Téměř všude, i když v různých krajích v mimořádně proměnlivém počtu, existovaly i nadále větší či menší alody. Kategorie státu nikdy zcela nezanikla a tam,

kde si zachovala největší sílu, se lidé stále označovali za „svobodné“ ve starém smyslu slova, protože byli závislí jen na panovníkovi a jeho zástupcích. V Normandii, dánské Anglii a ve Španělsku se udržely skupiny sedláků-válečníků. V rámci institucí božích mírů žila vzájemná přísaha, která byla zcela opačného charakteru než přísahy podřízenosti a která se vítězně prosadila v komunách. K osudu společenských institucí nepochybně patří to, že se vždy realizují jen částečně. Nevybočovala snad v evropské ekonomice počátku 20. století stále řada podniků z tohoto jednoznačně kapitalistického schématu?

Jak by zhruba vypadala feudální mapa, o níž jsme začali před okamžikem uvažovat? Nej hustěji by byl vyšrafován prostor mezi Loirou a Rýnem a v Burgundsku na obou březích Saóny. Ten by se v 11. století dílem normanských výbojů rozšířil náhle až do Anglie a jižní Itálie. Kolem tohoto centrálního jádra by sytost barvy ustupovala téměř rovnoměrně až k Sasku a především k Leónu a Kastilii, kde by bylo šrafování mimořádně řídké. V nejvýrazněji vyznačené zóně snadno rozpoznáme kraje, kde byl vliv karlovských reforem nejsilnější a kde mísení romanizovaných a germánských prvků, hlubší než jinde, nepochybně úplněji rozložilo strukturu obou společností a zároveň umožnilo rozvoj mimořádně starých zárodků pozemkového panství a osobní závislosti.

Řez srovnávacími dějinami

Jaké tedy byly základní prvky evropské feudalit? Zřejmě to byla podřízenost sedláků, dále namísto obvykle neuskutečnitelného vyplácení mzdy široké užití držby, spojené se službami, což je v přesném smyslu slova léno, dále pak nadvláda třídy specializovaných válečníků, pouta poslušnosti a ochrany, která spojují člověka s člověkem a která v této válečnické třídě získávají mimořádně čistou podobu vazaloty, a konečně uprostřed všech těchto prvků a navzdory jim přežívání jiných druhů uskupení, totiž rodového a státního, z nichž to posledně jmenované mělo v průběhu druhého feudálního věku získat novou sílu. Stejně jako všechny jevy popsané onou vědou o věčné změně, kterou je historie, nesla jistě i takto charakterizovaná struktura specifické známky vlivu doby a prostředí. Ale stejně jako se vzájemně podobají klany s ženskou či mužskou filiací či některé formy hospodářských podniků, jež se vyskytují ve velmi odlišných civilizacích, je možné, že kultury odlišné od té naší prošly podobným stadiem, jaké jsme právě popsali. Pokud je to

pravda, zasloužily by si být v průběhu této fáze označovány jako feudální. Takto chápané komparativní úsilí však zjevně překračuje síly jediného člověka. Omezím se tedy na jediný příklad, který nám umožní udělat si přinejmenším představu o tom, jak by mohl vypadat takový výzkum v povolanějších rukou. Tento úkol mi usnadní vynikající studie, které už nesou punc té nejzdravější srovnávací metody.

Ve vzdálené historii Japonska tušíme existenci společnosti, tvořené pokrevně spřízněnými skupinami či skupinami, jež se za takové pokládaly. Na konci 7. století našeho letopočtu zde byl pod čínským vlivem nastolen státní režim, který usiloval podobně jako naši Karlovi o jakýsi morální patronát nad poddanými. V 11. století konečně začíná období, jež se obvykle označuje jako feudální a jehož nástup časově splývá, v souladu s nám již známým schématem, s určitým zpomalením hospodářské směny. I zde stejně jako v Evropě „feudalítě“ předcházely dvě velmi odlišné společenské struktury a feudalita si stejně jako u nás zachovala hluboké známky vlivu obou z nich. Monarchie, jež byla, jak už jsme viděli, více oddělena od vlastní feudální stavby, protože hierarchie homagií nesažala až k osobě císaře, zde z právního hlediska zůstala teoretickým zdrojem veškeré moci. A i zde se drobení mocenských práv, které podporovaly velmi staré tradice, prezentovalo oficiálně jako série neoprávněných zásahů do pravomocí státu.

Nad vrstvu sedláků se povznesla třída profesionálních válečníků. Právě v tomto prostředí se po vzoru vztahů ozbrojeného družiníka k jeho předákovi rozvinuly vazby osobní závislosti, které tak měly zřejmě už od počátku mnohem silnější třídní charakter než evropská „podřízenost“. Tyto vazby byly stejně jako v Evropě hierarchizované. Japonská vazalita však byla mnohem víc než ta naše aktem podřízení se a mnohem méně dohodou. Byla také mnohem přísnější, protože nepřípouštěla podřízenost vůči více pánům. Jelikož bylo třeba tyto válečníky nějak živit, rozdávaly se jim držby velmi podobné našim lénům. Někdy se dokonce podobně jako v případě našich „znovuudělených“ lén udělovaly pozemky, které byly původně součástí dědictví jejich domnělého příjemce. Tito bojovníci přistupovali na obdělávání půdy samozřejmě stále méně ochotně, tedy až na několik výjimek. V Japonsku totiž až do konce feudální éry existovaly ony mimořádné případy venkovských *vavassores*. Vazalové tedy žili především z rent od svých vlastních pachtýřů. Bylo jich však příliš mnoho, zjevně mnohem víc než v Evropě, než aby zde v jejich prospěch mohla vzniknout dominia se silnými

pravomocemi nad poddanými. Dominia se prosazovala pouze v rukou magnátů a církevních institucí. A i tak byla poměrně vzácná a bez přírodních hospodářských rezerv, takže připomínala spíše zárodečná panství anglosaské Anglie než panství v západoevropských krajích s rozvinutou feudální strukturou. Na této půdě, kde představovala zavlažovaná rýžová pole převažující druh pěstitelství, byly technické podmínky příliš odlišné od evropských praktik, než aby i podřízenost venkovského obyvatelstva nezískala specifické formy.

Tento nástin, jistě příliš stručný a v hodnocení odlišností mezi oběma společnostmi nedostatečně přesný, snad i přesto dovoluje vyslovit jeden jednoznačný závěr. Feudalita nebyla „událostí, k jaké ve světě došlo jen jednou“. Touto fází prošlo – i když s nevyhnutelnými a hlubokými rozdíly – vedle Evropy i Japonsko. Překonaly ji i jiné společnosti? A pokud ano, pod vlivem jakých příčin a případně jakých společných příčin? To je tajemství, které snad odhalí příští studie. Byl bych rád, kdyby tato kniha vyvolala v badatelích otázky a připravila tím cestu výzkumu, který ji v mnohém překoná.

2. POZDNÍ PROJEVY EVROPSKÉ FEUDALITY

Trvání a návraty

V polovině 13. století se evropské společnosti definitivně odvrátily od feudálního modelu. Jakožto pouhý moment trvalého vývoje, k jakému dochází ve společenství nadaném pamětí, však žádný společenský systém nezaniká náhle ani beze zbytku. Feudalita měla i své pozdní projevy.

Seniorátní systém, který feudalita ovlivnila, ji přežil, ostatně s řadou vzestupů i pádů, které zde není naším úkolem řešit. Jakmile však tento systém přestal náležet do celé sítě mocenských institucí, které s ním byly úzce propojeny, nutně začal poddanskému obyvatelstvu připadat stále méně srozumitelný, a tudíž i stále méně přijatelný. Ze všech forem závislosti bylo pro feudalismus nejcharakterističtější nevolnictví. To se ve Francii udrželo až do revoluce, i když se hluboce proměnilo a stalo se spíše pozemkovým než osobním. Kdo si tehdy ještě vzpomněl, že mezi lidmi, podléhajícími odúmrti, byli jistě i tací, jejichž předkové se kdysi sami „darovali“ nějakému ochránci? A kdyby byla tato vzdálená vzpomínka stále živá, ulehčila by snad nějak těmto lidem toto anachronické postavení?